

Бібліографія

1. Биографический словарь деятелей естествоиспытания и техники. — М.: Изд-во БСЭ, 1959. — Т. I. — 548 с.
2. Высоцкий Г.Н. Защитное лесоразведение. — К.: Наукова думка, 1983. — 206 с.
3. Высоцкий Г.Н. Из Бердянского лесничества. Рост степных насаждений // Русское лесное дело. — 1893. — № 14. — С. 638.
4. ГАЗО, ф. 15, оп. 1.
5. Высоцкий Г.Н. Избранные сочинения. — М.: Изд-во АН СССР, 1962. — Т. 2. — 398 с.
6. Фонды ЗОКМ.

Чорноморець В.С.

Дослідження академіка Висоцького Г.М. на території нашого краю

В даній статті розглянуті архівні та бібліографічні матеріали про наукову та практичну діяльність вченого Висоцького Георгія Миколайовича на території Старобердянського лісництва та краю в цілому. Підкреслюється значення його праць як спеціаліста в справі степового та захисного лісорозведення. Як член особливої експедиції по залісенню та обводненню степів Росії, Висоцький Г.М. виступав як ґрунтознавець, геоботанік, лісовод, гідролог, кліматолог. Ще й зараз лісоводи користуються його методом висадки дерев з кущовим підліском, що рятує лісопосадки в степу.

Chernomorets V.S.

Academician G.M. Vusozkiy`s Explorations on the Territory of our Country (Krai)

In this article archives and bibliographic materials about scientific and practical activity of scholar Vusozkiy Georgiy Mykolayovych on the territory of Staroberdynkiy forest area and country (krai) in general are examined.

The significance of his works as a specialist in concern of steppe and protective afforestation is underlined. As a member of special expedition for afforestation and irrigation of steppe regions in Russia Vusozkiy G.M. appeared as soil specialist, geobotanist, hydrologist, forestry specialist, climate specialist.

Even now forestry specialists use his method of planting the trees with bush undergrowth, which saving forest plantations in steppe.

Буканов Г.М.

ЛІБЕРАЛЬНА ДУМКА В УКРАЇНІ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.

У період нестабільності, економічних та політичних трансформацій у країні точкою опори та джерелом пошуку виходу із зони турбулентності стає повернення до джерел. Сучасна політична нестабільність ставить багато завдань перед дослідниками політичної історії України по пошуку шляхів вдосконалення існуючої системи для загального блага. Українська ліберальна традиція має глибокі корені та містить багато прикладів до наслідування, що визначає актуальність даного дослідження.

Автор ставить за мету реконструювати життєдіяльність українських ліберальних партій початку ХХ ст., з'ясувати їх роль і місце в суспільно-політичних процесах України другої половини ХІХ ст., дати характеристику їх політичної та культурно-просвітницької діяльності на основі аналізу спеціаль-

ної літератури, опублікованих програмних документів та газетних публікацій того часу.

Історіографію даного дослідження складають праці сучасників подій таких як Б. Грінченко, В. Дорошенко, С. Єфремов, російський історик С. Щоголев, А. Стороженко, німецький дослідник О. Гетч, П. Стебницький, П. Христюк, П. Гайдалемівський, Є. Чикаленко та ін. Найкраще історію УДП, УРП та УДРП, подано у працях, опублікованих за кордоном українськими емігрантами й істориками з діаспори: Д. Дорошенко, О. Лотоцьким, Ю. Тищенком-Сірим, Н. Полонською-Василенко [1] та ін., які використали значний об'єм фактичного матеріалу. Намагання об'єктивного висвітлення аспектів формування діяльності лібералів в I – III Думах, ми знаходимо в працях видатних істориків сьогодення, присвячених діячам історії українських партій – Г. Касьянова, О. Телешуна, О. Голобуцького, В. Куликова, А. Павка, Ф. Турченка, С. Донченка та ін. [2, 3]. У 1907 р. побачила світ збірка статей М. Грушевського «Освобождение России и украинский вопрос», до якої увійшли праці, написані протягом 1905 – 1907 рр. Ці роботи стосувалися обґрунтування необхідності перевлаштування Російської імперії та шляхів здійснення цього, аналізу ролі інтелігенції, від якої український народ очікував покращення умов культурного та політичного існування, характеристики становища українців у складі Росії. Окремі статті торкалися еволюції української політичної думки, змісту національних та політичних запитів українців, національного питання взагалі – його вирішення на основі перебудови держави на ґрунті національно-територіальної автономії та широкої децентралізації влади. Одна зі статей відобразила програму-мінімум, вироблену спільно з українським клубом I Думи, що передбачала перебудову держави на принципах національно-територіальної автономії, оскільки, на його думку, українське питання є інтегральною частиною національного. Також при написанні цього дослідження були використані праці М. Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть», «З біжучої хвилі», «Наша політика», які певною мірою дозволяють розкрити окремі аспекти проблеми. До цієї групи джерел слід зарахувати і працю М. Грушевського «Про українську мову та українську справу», в якій він чітко сформулював завдання української інтелігенції, яка має стати «на ділі Українцями», а не «тоже Малороссами» – це він називає питанням життя і смерті українського руху та самого народу» [4].

XIX ст. для народів Європи було позначене прагненням до національної державності, що, у свою чергу, супроводжувалося вимогами проведення ліберальних перетворень. Тому набуття народами національної державності асоціювалося з посиленням ідей лібералізму загалом. Національність для європейських лібералів – таке ж саме індивідуальне буття, поза яким не можливе існування людини [5, с. 42].

За концептуальними підходами вирішення національного, соціального, аграрного і робітничого питань, визначення перспектив державності України програми ліберальних партій пропонували детальний проект політичного устрою автономної України. УДП, УРП і УДРП не вдавалися до бездумного копіювання іноземних зразків і запозичення закордонних теорій, а намагалися виробити власні форми й методи політичної організації держави, створити оригінальну ідеологію національного і соціального визволення українського народу. Не зважаючи на неоднозначну оцінку наслідків думської діяльності українства у сфері розробки і реалізації національних законопроектів, відбувся суттєвий поступ, своєрідний політичний прецедент, який посіяв зерно впевненості у можливості налагодження власного парламентського життя.

Нова короткочасна хвиля лібералізації національної політики та піднесення національних рухів відбулося під час та у перші роки революції 1905 — 1907 рр., одним із основних завдань якої було розв'язання національного питання шляхом надання народам Російської імперії прав на культурне і політичне самовизначення. 17 жовтня 1905 р. імператор Микола II підписав маніфест про дарування народів громадських прав і свобод. Цар вважав, що маніфест — це єдиний шлях, який зберіг народ від масового кровопролиття: «... надання громадських прав населенню — свободи слова, друку, зборів і союзів та недоторканості особи, крім того, зобов'язання проводити будь-який законопроект через Державну Думу — це по суті і є Конституція ...» [6, с. 220].

Маніфест проголошував і свободу друку. 24 листопада були оприлюднені Тимчасові правила про друк, де узагальнювалося існування української преси, як однієї із різновидностей преси «іноземницької» [7, с. 207].

Починаючи з другої половини ХІХ — на початку ХХ ст. характерні заборони українського слова в царській Росії, що призвели до зведення нанівець видання українською мовою газет і журналів. Будь-які спроби видавати україномовні періодичні видання до проголошення маніфесту були невдалими. У 1900 р. у Києві було відмовлено О. Коваленку у клопотанні видавати часопис «Україна», а у 1904 р. — двотижневик «Характерник», І. Левицькому — щомісячний журнал «Промінь» (1901 р.), П. Рябошапці не дозволили видавати часопис «Дніпро» (1902 р.), М. Левицькому та Є. Чикаленку — тижневик «Селянин» (1903 р.), С. Єфремову було відмовлено у видавництві щотижневика «Вік» (1904 р.) [8, сс. 13 — 16].

Важливим етапом у зростанні та зміцненні українського лібералізму була участь у роботі I Державної Думи. Радикал-демократи виставили своїх кандидатів на деяких виборчих дільницях. Але в основному — створювали коаліції з іншими політичними силами, які визнавали автономістські прагнення українців. В результаті в I Думу від УДРП пройшов В.М. Шемет. Крім того, в Думі була велика група депутатів, яких підтримували радикали на виборах. Саме з них і була утворена «Українська громада». Строкатість національного складу I Державної Думи кидалася в очі вже при знайомстві з нею на перших же зборах, куди багато хто з'являвся в національному костюмі. Потім цивільний костюм став переважати, і лише поляки, литовці та українці продовжували ходити в національних костюмах.

Національні умови Громади співпадали з програмою УДРП і полягали у прагненні до автономії України в її етнографічних кордонах і запровадженні української мови в школах, вузах, адміністративних органах. Та українська громада у I Думі не змогла прийти до спільної думки з приводу розв'язання аграрного питання. Тільки В.М. Шемет виступав з цього питання базуючись на платформі УДРП. Основною метою громади було досягнення автономних прав для рідного краю. Тоді М. Грушевський підготував спеціальну «Декларацію про автономію України», опубліковану під назвою «Наші вимоги». Українці вимагали федеративного устрою, національно-територіальної автономії, скликання Українського Сейму із законодавчими функціями, запровадження загального, рівного, прямого, таємного голосування [9, сс. 267 — 272].

Перед виборами до II Думи з'явилася аналітична стаття М. Грушевського «На українські теми», в якій чітко були окреслені завдання українства, яке в передвиборчих обставинах повинно було працювати над формуванням чіткого розуміння серед виборців та кандидатів, які саме політичні очікування покладаються на Думу та українських репрезентантів. Він піддає критиці діяльність української

громади в I Думі, оскільки «... українці представляли переважно неукраїнські партії ...» [10].

У II Думі самостійних кандидатів від радикалів не було, бо партія вирішила блокуватись з кадетами. На цей раз кадети вітали приєднання УДРП до них під час виборів. Врешті-решт, це було вигідно обом партіям. В майбутньому участь у конституційно-демократичній партії навіть стане офіційним прикриттям діяльності українських лібералів. Українська громада у II Думі була пам'ятна численними заявами з викладенням своєї точки зору спільним голосуванням по національному питанню.

Протягом тримісячного існування II Думи українська фракція зробила ряд важливих доповнень до законопроекту про народну освіту, домоглася заснування курсів української мови, літератури й історії для народних вчителів, вивчення української мови як окремого предмета в учительських семінаріях, заснування кафедр української мови, літератури та історії в університетах Києва, Харкова та Одеси; розробила за участю Петербурзької громади УДРП законопроекти про автономію України, про мову в школі, суді, церкві, але внести їх на розгляд Думи не встигла у зв'язку з її розпуском [11, 12].

Парламентський досвід українських лібералів свідчить, що очевидними стають їхня згуртованість як політичної сили, здатність шукати і знаходити компроміси, від яких виграє українська справа. Але відсутність чіткої соціальної бази, внутрішня неузгодженість поглядів нерідко стають причиною провалів у діяльності. Багато українських політиків на роботу в Державній Думі поклали великі надії щодо вирішення національного питання. Проте, незважаючи на неодноразові спроби викликати інтерес парламенту до, принаймні, обговорення, прийняття окремих резолюцій, розробки послідовності законодавчого вирішення «українського питання» — справа все більше занурювалася у бюрократичні тенета. Відповідно, певне зацікавлення викликає спроба оцінити діяльність Української парламентської громади з позиції тієї полеміки, що розгорнулася як у самій Думі, так і на сторінках українських видань між представниками фракції. Саме ці недоліки спричинили припинення діяльності УДРП — першої ліберальної партії України.

Аморфність та нездатність до виживання в жорстких умовах економічних особливостей окремих регіонів України, цькування, громадської апатії і поліцейських переслідувань, спричинили саморозпуск УДРП у 1907 році. На її руїнах у 1908 році утворилося нове політичне об'єднання — Товариство Українських Поступовців. Воно увібрало в себе противників реакції і прибічників всіх сил не правіших за кадетів. За політичними уподобаннями тут об'єдналися різні сили, які визнавали програму ТУПу, але ідейним та кількісним ядром були радикал-демократи. Саме тут стали у нагоді їхні давні зв'язки з кадетам. ТУП не було легальною організацією, тому його члени шукали спільників у особі загальнодержавної конституційно-демократичної партії (особисті контакти, подвійне членство, координація програм) [13]. Звичайно, в умовах передвоєнного часу великодержавний шовінізм кадетів не зменшувався, а зростав, тому компроміси стали основою міжпартійної політики. Єдине в чому ТУП було непохитним, це у дотриманні основних програмних вимог:

- 1) парламентаризм, як основа загальнодержавного ладу;
- 2) федеративна перебудова Росії, як засіб забезпечення прав населення України;
- 3) територіальна автономія України в складі Російської федерації.

Обережна політика ТУПу дала йому змогу без перешкод проіснувати аж до 1915 року.

Теорія лібералізму на початок ХХ ст. найбільш повно віддзеркалювала нагальні потреби глибокої демократизації, його швидкого економічного розвитку, вирішення основних проблем (економічних, соціальних, національних) [14, с. 6].

Лібералізм, як практика, втілювався в принципах вільного ринку, конкуренції, плюралізму, парламентського демократизму, розділення гілок влади і рівності перед законом. Державі, при такому розумінні співвідношення свободи, особистості та суспільства залишалася роль «нічного сторожа», який вартує права та інтереси особи в межах закону [15].

Засновники УДП, УРП і УДРП у своїх програмних документах обґрунтовували власний проект державності України. На перший план висувалися вимоги реформування політичного ладу, заміни самодержавства конституційно-парламентарним устроєм. Передбачалося скликання парламенту — українського Сейму, що мав обиратися на принципах загального, безпосереднього, рівного, пропорційного і таємного виборчого права. Він мав вирішувати внутрішні справи України, проте до повноважень федеративного парламенту належала зовнішня політика, фінансові справи, зовнішня торгівля, питання оборони. Що ж стосується УНП, що виразно перебувала на позиціях незалежності, то її програма містила чіткі положення щодо виборів до парламенту та управ. Однак кожна партія, що визнавала необхідність запровадження конституційного ладу в Росії, усвідомлювала безперечну роль у цьому парламентської установи, що мала сприяти децентралізації влади в державі та розв'язанню національного питання.

Проведення подібних змін передбачало два шляхи: 1) політична реформа «зверху» або 2) перетворення «знизу». Українські ліберали надавали перевагу першому варіантові, який дозволив би уникнути насильства і кровопролиття [16, 17].

На відміну від інших українських партій, програмні вимоги і завдання ліберально-демократичних партій відрізнялися значною розробленістю та обґрунтованістю. Однак, націонал-ліберали так і не змогли досягнути ідеалу українського народу — державної незалежності і обмежилися лише вимогою автономії України. Українські радикали схилилися до думки про проголошення автономії України українським парламентом [18].

Криза новоєвропейського раціоналістичного типу мислення і пошук об'єднаної суспільної ідеї знайшли відбиття у роздумах майже всіх діячів, яких сьогодні прийнято відносити до української світоглядної традиції — М. Грушевського, Б. Кістяківського, В. Вернадського, В. Винниченка, М. Хвильового, Д. Донцова, В. Липинського. Сутність кризи полягала у втраті сподівань на побудову нового суспільства. Їхня політична діяльність на Україні на початку ХХ ст. не принесла бажаного результату. Український парламентаризм, точніше, представництво українських політичних сил у парламенті (Державних Думах) викликало широкий резонанс та мало велике моральне значення. Адже нація, яка має досвід представницької влади та здатна цивілізовано ставити та вирішувати питання своєї життєдіяльності, має в своєму арсеналі могутній потенціал до розвитку у майбутньому.

Ми наголошуємо саме на цивілізованому та толерантному представництві, яке корелюється із Західноєвропейською ліберальною традицією та практикою. Саме такий досвід стає у нагоді сьогодні. Політичні маніфести, заяви та виступи українських парламентарів початку ХХ ст. дають яскравий приклад цивілізовано-

го відстоювання своїх національних інтересів в умовах імперії. Це трохи нагадує сучасну ситуацію необхідності збереження для майбутнього української національної ідентичності в умовах глобалізованого світу.

Таким чином, український ліберальний напрямок є віддзеркаленням тривалої еволюції європейської традиції в напрямку синтезу різних версій громадянського суспільства в контексті їх узгодженості з вимірами соціальної держави. Теорія лібералізму на початку ХХ ст. найбільш повно ввібрала нагальні потреби глибокої демократизації, швидкого економічного, вирішення основних проблем (економічних, соціальних, національних) [14, сс. 6 – 7]. Ліберальна модель громадянського суспільства мала свої витоки в інституті природного права, впливала на його розвиток та вдосконалювала його. У процесі еволюції європейської традиції актуалізуються виміри моралі і права, національної ідеї та відродження, свободи і несвободи. При цьому фокусною у взаємовідносинах держави і громадянського суспільства залишається проблема справедливості, яка вирішувалася в залежності від того чи іншого історичного контексту. У відповідності з ним в європейських суспільствах стверджувалися базові принципи цього поняття, які ми знаходимо, зокрема у Дж. Роулза – принцип рівної базової свободи та принцип відмінності, які мають бути суміщені з вимогами рівного доступу осіб до різноманітних суспільних благ.

Бібліографія

1. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України: У 2-х т.: Від середини ХVІІ ст. до 1923 р. – К.: Либідь, 1995. – Т. 2. – 608 с.
2. Верстюк В.Ф., Солдатенко В.Ф. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920) // Політична історія України ХХ століття: У 6-и т. – К.: Генеза, 2003. – Т. 2. – 488 с.
3. Турченко Ф.Г. Микола Міхновський: життя і слово. – К., 2006. – 253 с.
4. Грушевський М.С. Про українську справу: Статті й замітки. – К.: Друк. Барського, 1907. – 23 с.
5. Федосова Е.И., Ревякин А.В. Нация и национальность в воззрениях французских либералов и демократов первой половины ХІХ в. // Новая и новейшая история. – 1999. – № 6. – С. 39 – 88.
6. Дневники императора Николая ІІ. – М.: Наука, 1991. – 502 с.
7. «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / За ред. В. Сарбея. – К., 1999. – 196 с.
8. Сидоренко О. Нездійснені видання. Анотований покажчик нереалізованих проектів україномовних періодичних органів кінця ХІХ – початку ХХ століття. – К.: АН УРСР, Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського, 1990. – 72 с.
9. Грушевський М. Наши требования // Украинский Вестник. – 1906. – № 5. – С. 267 – 272.
10. Грушевський М. На українські теми // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. – Кн. 1. – С. 145 – 154.
11. Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). – Львів: Видав. спілка «Діло». – 1925. – Ч. 1. – 172 с.; 1925. – Ч. 2. – 139 с.; 1926. – Ч. 3. – 130 с.
12. Чикаленко Є. Щоденник (1907 – 1917). – Львів: Червона калина, 1931. – 496 с.

13. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1918). – Львів, 1923. – 198 с.
14. Козицький М.Ю., Курас Л.В. Методологія лєнінської класифікації політичних партій Росії // Наукові праці з питань політичної історії. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 169. – С. 3 – 10.
15. Демченко М., Наріжний Д. Лібералізм в Україні: за и против // Газета «Альтернатива». – 1994. – № 3 (4).
16. ЦДІАУК, ф. 318, оп. 1, од. зб. 1066.
17. Донченко С.П. Ліберальні партії України. 1900 – 1920 рр. // Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д. і. н. – Дніпродзержинськ, 2006. – 32 с.
18. ЦДІАУК, ф. 317, оп. 1, од. зб. 4847.

Буканов Г.Н.

Либєральная мысль в Украине начала XX в.

В статье автор прослеживает основные этапы жизнедеятельности украинских либеральных партий начала XX в., показывает их роль и место в общественно-политических процессах Украины II пол. XIX ст., характеризует их политическую и культурно-просветительскую деятельность на основе анализа специальной литературы, программных документов и газетных публикаций того времени

Bukanov G.

Liberal mind in Ukraine at the beginning of the XX-th century

In the article author rebuilds the main periods of activities of the Ukrainian political parties at the beginning of the XX th century and shows their role in the social and political processes of the second half XIX century, evaluates their political, cultural and educational activities on the basis of the special literature, published Party Programs and newspapers of that time.

Харитонова О.В.

УКРАЇНСЬКЕ ГУТНЕ СКЛО ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

До нашого часу збереглися лише окремі зразки або фрагменти скляних виробів, виготовлених до XVIII ст., що значно звужує можливості їх вивчення. Колекції старого українського скла почали збирати тоді, коли його вже не виробляли. Через те ми лише в окремих випадках маємо дані про походження виробів. Ця обставина, а також майже повна відсутність фабричних знаків та інших поміток на склі, створюють великі труднощі як у класифікації та систематизації так і в їх датуванні.

Найбільшим в Україні (близько 3 000 експонатів) і чи не найціннішим є фонд скляних виробів Державного музею українського мистецтва в Києві. Ядро цього фонду створили на рубежі XIX та XX ст. перші колекціонери українського скла – М. Біляшевський, В. Щербаківський та В. Модзалевський [1, с. 4]. Збірка, що доповнювалась протягом десятиріч матеріалами з різних областей країни, набула, до певної міри, універсального характеру, в ній представлені скляні вироби XVII – XVIII ст. з Правобережжя, Поділля, Волині та Галичини. Другою за важливістю і чисельністю була до Великої Вітчизняної війни колекція українського скла в Санкт-Петербурзькому державному музеї етнографії ім. М.М. Миклухо-Маклая.